

1930 AĞRI İSYANI'NIN BASTIRILMASINDA HAVACILARIN ROLÜ

Davud KAPUCU*
(ORCID: /0000-0002-5278-9846)

Makale Gönderim Tarihi

23 Ekim 2021

Makale Kabul Tarihi

03.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kapucu, D., “1930 Ağrı İsyanı'nın Bastırılmasında Havacıların Rolü”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, (2021): 46-74.

APA: Kapucu, D. (2021). “1930 Ağrı İsyanı'nın Bastırılmasında Havacıların Rolü”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 2, : 45-74.

Özet

Türk Millî Mücadelesi bir taraftan işgalci güçlere, diğer taraftan ayrılıkçı unsurlara karşı yapılmıştır. Millî Mücadele sırasında yaşanan harp koşulları farklı etnik unsur ve grupların kendi devletlerini kurmak için harekete geçmesine etki etmiştir. Bu kapsamda bakıldığında işgalci güçler ile ayrılıkçı unsurlara karşı verilen mücadele sonucu Türk İstiklal Harbi gerçekleştirilmiştir. İstiklal Harbi

* Dr., dkapucu@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5278-9846>

ile işgalci güçler yurttan atılmış, diğer taraftan ülke içindeki isyanlar da sona erdirilmiştir. Türk Milletinin var olma mücadelesinden sonra Cumhuriyet ilan edilerek yeni devletin yapısı ve şekli belirlenmiştir. Ancak ilgili dönem içerisinde ülkenin içinde bulunduğu ortamdan yararlanmak isteyen kişi ve gruplar tarafından devletin birlik ve bütünlüğüne yönelik çeşitli isyanlar çıkarılmıştır. Bu isyanlardan biri de Ağrı İsyanıdır. 1926'da eşkıyalık olayları ile başlamış ve daha sonra etnik hedefler çerçevesinde şekillenerek 1930 yılına kadar devam eden Ağrı İsyanı, farklı zamanlarda yapılan harekâtlarla bastırılmıştır. Ağrı İsyanının bastırılmasında Türk Hava Kuvvetlerinin en önemli katkısı, 1930 yılındaki harekât sırasında görülmüştür. Önceki harekâtlara bir-iki tayyare ile destek veren Türk Hava Kuvvetleri, 1930 yılındaki harekâta 3'üncü Tayyare Taburu on yedi uçak ve 1'inci Tayyare Taburu yirmi beş uçak ile katılmıştır. Harekât sırasında havacılar, kara birliklerine yakın hava desteği vererek, keşif, taarruz ve bombardıman görevleri icra ederek ön plana çıkmıştır. İsyanın bastırılması sırasında Hava Kuvvetleri personelinden çeşitli zayıflıklar da verilmiştir. Erciş olayları ve Zeylan isyanı sırasında Hava Kuvvetleri üç tayyare kaybetmiş, üç subay ve bir astsubay şehit vermiştir. 2 Temmuz 1930'da Pilot Yüzbaşı Selahattin ve Rasit Üsteğmen Abdurrahman Bey yerden açılan ateş sonucu Erciş'e zorunlu iniş yapmıştır. Bu olay sırasında isyancılar tarafından yakalanan havacılar şehit edilmiştir. Bu çalışmada, 1930 Ağrı Harekâtının icrası ile isyanın bastırılmasında Havacıların rolü; arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve dergileri ekseninde ortaya konacaktır.

Anahtar Kelime: Ağrı İsyanı, Havacılık, Keşfi, Tayyare.

The Role Of Aviators In Pressure Of 1930 Ağrı Rebellion

Abstract

The Turkish National Struggle was carried out against the occupying forces on the one hand and the separatist elements on the other. The war conditions experienced during the National Struggle had an impact on the mobilization of different ethnic elements and groups to establish their own states. In this context, the Turkish War of Independence was carried out as a result of the struggle against the occupying forces and separatist elements. With the War of Independence, the invading forces were expelled from the country, on the other hand, the revolts within the country

were ended. After the struggle for existence of the Turkish Nation, the Republic was declared and the structure and shape of the new state were determined. However, various rebellions against the unity and integrity of the state were launched by individuals and groups who wanted to benefit from the environment in the country during the relevant period. One of these rebellions is the Ağrı Rebellion. The Ağrı Rebellion, which started with banditry events in 1926 and then shaped around ethnic targets and continued until 1930, was suppressed with operations carried out at different times. The most important contribution of the Turkish Air Force in the suppression of the Ağrı rebellion happened during the operation in 1930. The Turkish Air Force, which had supported the previous operations with one or two Aircraft, joined the operation in 1930 with the 3rd Aircraft Battalion (17 aircraft) and the 1st Aircraft Battalion (25 aircraft). During the operation, airmen came to the fore by providing close air support to ground troops and performing reconnaissance, offensive and bomber missions. Several casualties were also inflicted from Air Force personnel during the suppression of the rebellion. During the events of Erciş and Zeylan rebellion, the Air Force lost three aircraft and three officers and one Non-Commissioned Officer were killed. On July 2, 1930, the pilot, Captain Selahattin and his observer, Lieutenant Abdurrahman Bey, made a forced landing at Erciş as a result of a ground fire. The aviators captured by the rebels during this incident were killed.

In this study, the role of Aviators in the suppression of the insurgency with the execution of operation Ağrı in 1930 will be revealed in the context of archival documents, newspapers and magazines of the period.

Keywords: Ağrı Rebellion, Aviation, Reconnaissance, Aircraft.

Giriş

19'uncu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dağılma belirtileri göstermeye başlaması, Avrupalıların Şark Meselesi olarak adlandırdıkları, Osmanlı mirasını paylaşma fikri ve düşüncesini politik bir hedef haline getirmelerine yol açmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Avrupalılar, stratejik öneme sahip Osmanlı toprakları üzerinde, kendilerine bağlı küçük devletlerin kuruluşunu desteklemeye başlamıştır. Bu politika uyarınca hedefledikleri bölgelere; misyonerler, diplomatlar, uzmanlar ve din adamları göndermişlerdir (Ögel, Yıldız vd., 1986: 163-169). İlgili görevlilerin yardımı

ile önce siyasi ayrılıkçılığın teorik alt yapısı oluşturulmuş, ardından da uygun ortam ve zemin takip edilmek suretiyle isyanların çıkması teşvik edilmiştir. Bu bağlamda ülke içinde bulunan ve bağımsızlık peşinde koşan gruplara her türlü destek ve olanak sağlanmıştır (Kaymaz, 2007: 159-160).

Avrupalıların, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmalarının en önemli sebebi içinde bulunulan siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı sonucunda imza ettiği Mondros Mütarekesi ise bu süreci daha da hızlandırmıştır. Mütareke koşulları gereği Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir (Aysal, 2012: 149-169; Kurt ve Korkmaz, 2020: 393). Bu sırada ülke sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik grup ve unsurlar, bu süreçten yararlanarak kendi bağımsız devletlerini kurmak maksadıyla harekete geçmiştir. Böylece, Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak isteyen unsurların ayaklanması ile Anadolu'da birçok isyan ortaya çıkmıştır. İsyen hareketleri, Anadolu'da asayiş ve güvenliğin bozulmasına, İtilaf Devletlerinin işgal alanlarını genişletmelerine neden olmuştur (Çelik 2007: 588-591).

10 Ağustos 1920 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imza edilen Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan kurulması kararlaştırılmıştır (Ertan, 2016: 31). Ancak, Anadolu'nun işgaline tepki olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi, hukuki bir zemini olmayan Sevr Antlaşmasını kabul etmemiş ve istiklal mücadelesine hız vermiştir (Meray ve Olcay, 1977: 67-68; Aysal, 2017: 113-132). Bu sırada, bir taraftan işgalci güçlere karşı mücadele edilirken, diğer taraftan dini ve ayrılıkçı (etnik) hedefler gözetilerek çıkan 20 kadar isyan bastırılmıştır (Kıbil, 2018: 18-23). Böylece yeni Türkiye Devleti, birlik ve bütünlüğünü sağlamak adına önemli bir adım atarak, otoritesini kabul ettirmeye başlamıştır.

Millî Mücadele'nin 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile sona ermesinden sonra, Türkiye Devleti, varlığını uluslararası alanda eşit ve bağımsız bir devlet olarak kabul ettirmiştir. Ancak yeni kurulan devlet; siyasi, sosyal ve ekonomik birçok iç ve dış problemle uğraşmak zorunda kalmıştır (Aysal, 2017: 151-178). Bu kapsamda Türkiye, içerde savaştan kaynaklı sosyal ve ekonomik problemlerle uğraşırken dışarıda, Musul'un statüsünün belirlenmesi konusunda İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir (Kapucu ve Korkmaz, 2020: 78-80). İngiltere, bölgedeki petrol

yataklarının kendi himayesi altındaki Irak'a bırakılması için 1924'te yaptığı kışkırtmalar sonucunda Hakkâri ve çevresinde Nasturi Ayaklanmasının çıkmasına etki etmiştir. Ancak, isyan büyümeden önlenmiş ve Türkiye aldığı tedbirlerle isyanı bastırmıştır (Yılmaz, 2015: 110-115; Anzerlioğlu, 1996: 56).

1925 yılında ise Türkiye, Musul'un statüsünün belirlenmesine yönelik görüşmelerin devam ettiği bir ortamda yine İngiltere'nin kışkırtması sonucunda, Şeyh Sait İsyanı ile karşı karşıya kalmıştır. Şeyh Sait, ayrılıkçı (etnik) ve dini amaçlar çerçevesinde bölgedeki feodal yapıyı da kullanarak; devlet düzenini yıkmak, yapılan inkılâp ve devrimleri ortadan kaldırmak amaçları ile ayaklanmıştır (Acar, 2019: 2934-2952). Asker kaçaklarının teslim edilmesi isteğine, silahla karşılık verilmesi üzerine başlayan isyan, kısa sürede Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elâzığ, Ergani, Silvan, Siirt ve Urfa şehirlerine yayılmıştır. Alınan tedbirlerle isyan bastırılmışsa da bölgede huzursuzluk dört yıl daha devam etmiştir (Değerli, 2010: 98; Örgüven, 2002: 1-15).

Şeyh Sait İsyanı sonrasında 16 Mayıs 1926'da Yusuf Taşo ve çetesinin İran sınırını geçip hayvan çalarak bölgedeki yaylalara sığınması ile Ağrı İsyancıları başlamıştır. İsyancılar, Doğu Anadolu Bölgesi'nin feodal yapısına bağlı olarak çapulculuk hareketleri ile şekillenmiş, zamanla Cumhuriyet rejim ve devrimlerini yıkmayı hedefleyen, bağımsızlık taleplerini de içinde barındıran bir yapıya bürünmüştür (Hallı, 1972: 168-213). Bu isyan, dışarıdan organize edilen dış destekle birlikte 25 Eylül 1930 tarihine kadar aralıklarla devam etmiştir. Türkiye Devleti'nin aldığı tedbirler ve önlemler sonucunda Ağrı isyanı bastırılmıştır (Değerli, 2008: 107-120).

1. Birinci Ağrı Harekâtı ve Havacıların Rolü

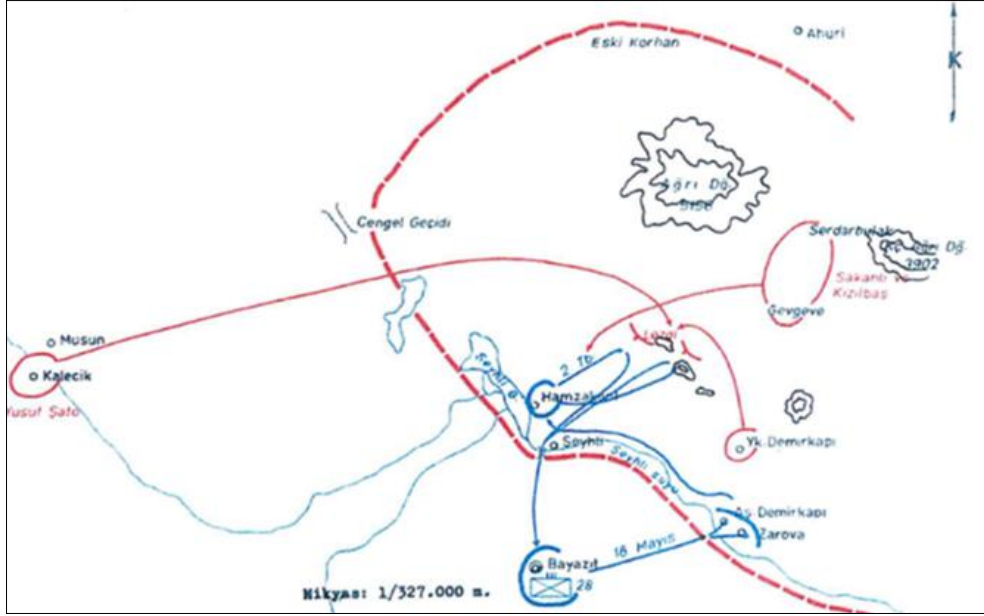
1926 Mayıs ayı başlarında Yusuf Taşo ve adamlarından oluşan bir eşkiya grubunun, Beyazıt'ın Musun Bucağına bağlı Kalecik Köyü'nden bir miktar hayvan çalması ile Ağrı İsyanı başlamıştır (Hallı, 1972: 168). Yusuf Taşo'nun sebebiyet verdiği ve Bro Haso Telli'nin önderlik ettiği birinci Ağrı olayları, 16 Mayıs 1926 ile 17 Haziran 1926 tarihleri arasında gerçekleşmiştir (Nuri, 1992: 21-27; Koca, 1998: 144-146).

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Birinci Ağrı Harekâtına Dair Kroki, (Kaymaklı, 2006: 232).

16 Mayıs 1926'da Soğanlı, Kızılbazoğlu, Cilkanlı, Bilhanlı ve Cinganlı aşiretleri; Ağrı'daki Bronsonlu İbrahim ve adamları ile birleşerek ayaklanmışlardır. İran'daki Yusuf Taşo ile beraber 1.000 kadar atının İran sınırını geçip Bronsonlu'nun yardımına gelmesi üzerine ayaklanma büyümüştür (Hallı, 1972: 168).

Bunun üzerine 27'nci Alay tarafından başlatılan askerî harekât ilk başlarda başarısız olmuştur. Doğubeyazıt'a çekilen ordu birlikleri haziran ayında ikinci bir harekâta başlamıştır. 3'üncü Ordu Müfettişliği bu harekâtın Genelkurmay Başkanlığı'na sunulan plan kapsamında 9'uncu Tümen Komutanlığı tarafından yürütülmesini istemiştir. Genelkurmay Başkanlığı planı uygun bulmuş ve 19'uncu Tümen Komutanlığı emrine; üç piyade alayı, kolordu süvari alayı, Beyazıt jandarması, 2'nci Hudut Bölüğü ile altı top vermiştir. Ayrıca harekâtın uçaklarla desteklenmesini kararlaştırmıştır (Kaymaklı, 2006: 233).

Alınan karar kapsamında 14 Haziran 1926 tarihinde yapılan tayyare keşfinde, asilerin beş bölgede yaklaşık 1150 kişilik bir kuvvet oluşturdukları öğrenilmiştir (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, 1992: 232-233). Ayrıca hava keşfi ile asilerin durum ve vaziyeti tam ve net olarak tespit edilmiştir. Hava keşfi sonrasında 15 Haziran 1926 tarihinde başlatılan kara harekâtı sonucunda

isyancılar İran'a kaçıdır. Bunun üzerine Türk Hükümeti, İran'dan sınırda gerekli önlemleri alması ve geçişleri önlemesini istemiştir (Bozdağ, 2004: 75-83).

2. İkinci Ağrı Harekâtı ve Havacıların Rolü

Birinci Ağrı Harekâtı sonucunda asilerin İran'a kaçması sebebiyle, istenilen sonuç elde edilememiştir. Bunun üzerine bölgedeki eşkıyalar tekrar Ağrı Dağı ve çevresine yerleşmiştir. Gelişmeler üzerine III. Ordu Müfettişliği, 25 Ağustos 1927 tarihinde asilerin çoğunlukla İran'a kaçmaları nedeniyle birinci harekâttan istenilen sonucun alınamadığını, bölgede halen hükümete karşı olan asiler bulunduğunu, bu yüzden yeni bir harekâta lüzum olduğunu arz etmiştir (Arpaçay, 2010: 132).

Genelkurmay Başkanlığı 3'üncü Ordu Müfettişliğinin teklif ve görüşlerini uygun bulmuştur. Ardından da 27 Ağustos 1927 tarihli Genelkurmay emriyle, 9'uncu Kolordu emrindeki 19'uncu ile 12'nci tümenlerle harekâtın icra edilmesi ve 29'uncu Alayın Ağrı bölgesine alınması istenmiştir (Kaymaklı, 2006: 234).

Neticede 13 Eylül 1927 tarihinde Türk kuvvetleri, isyancılar üzerine harekâta başlamıştır. İlgili tarihte 9'uncu Tümeğe bağı birlikler harekât kapsamında, Avatlı Kışlağına varmıştır. Avatlı'da, Ahuri ve Serdarbulak arasındaki asilerin bir hafta kadar önce İran'a geçtikleri öğrenilmiştir. Bunun üzerine Takatlı'yı kuşatmak için yapılacak uzun yürüyüşten vazgeçilerek, Ağrı güneyindeki asilerin İran'a kaçmalarını engellemek amacı ile Ahuri-Serdarbulak yönünde harekât emri verilmiştir (Arpaçay, 2010: 133).

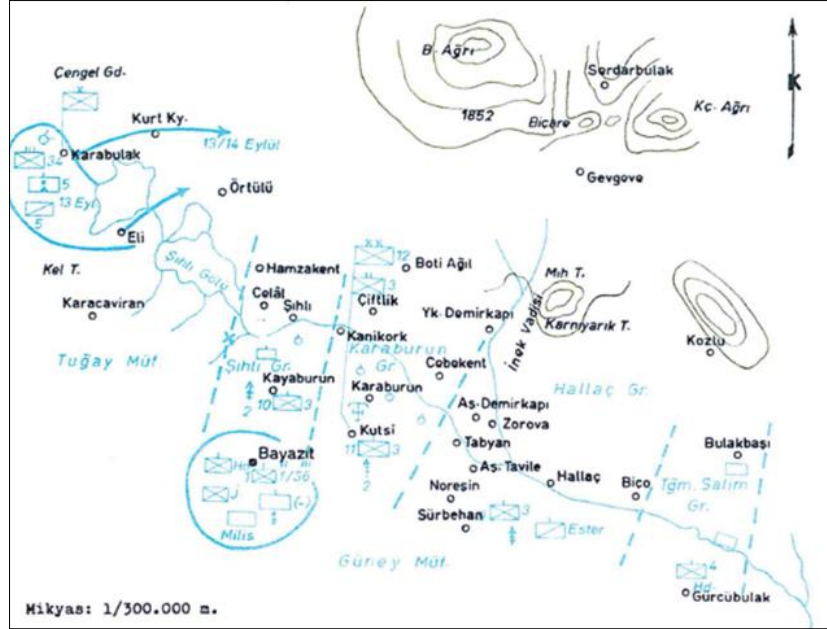

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

İkinci Ağrı Harekâtına Dair Kroki (Kaymaklı, 2006: 235)

Aynı gün yapılan tayyare keşfinde; asilerin büyük kısmının Demirkapı civarında olmakla beraber, Gevgeve ve Biçare civarlarında da asilerin olduğu bildirilmiştir. Hava keşfi sonrasında, askeri sevk ve planlama yeniden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, 12'nci Tümen Tugay Müfrezesinin harekât istikametinde karşılaşıcağı mukavemeti kırmak için Biçare'den batıya doğru hareket ettirilmesi kararlaştırılmıştır. 14 Eylül 1927'de Serdarbulak'a gelen ve buradaki Biçare tepesini tutan 9'uncu Tümen birlikleri asilere rastlamamıştır.

14 Eylül 1927 tarihinde 9'uncu Tümen ile 12'nci Tümen emrine verilen tayyareler tarafından yapılan keşif sonucunda; asilerin, aileleri ve sürüleri ile birlikte Demirkapı'ya doğru kaçtıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine asilerin kaçmalarına mâni olmak amacıyla; 17'nci Alay, 29'uncu Alayın 3'üncü Taburu ve bir topçu takımı Tugay Komutanlığı emrine verilerek Küçük Ağrı Dağı'nın on kilometre batısı ve hudut üzerindeki Karnıyarık tepesi istikametine harekât emri verilmiştir (Hallı, 1972: 216).

29'uncu Alay, asilerin İran tarafına geçmelerine engel olmak amacı ile Kozlu Boğazına doğru süratle hareket ederken, burada bulunan isyancılar tarafından pusuya düşürülmüştür. Bu olay sırasında alay komutan yardımcısı Yarbay Tevfik, Birinci Bölük Komutanı Yüzbaşı Nuri ve beş er yakalanarak,

kaçırılmıştır. Müteakip günlerde ordu mensupları bir yolunu bularak kaçmış ve birliklerine katılmıştır (Kışlalı, 1996: 116).

20 Eylül 1927 tarihine kadar süren harekât sırasında isyancılar; 120'den fazla ölü, 200'den fazla yaralı vermiştir. Ayrıca operasyon sırasında isyancıların 5000 kadar hayvanı ele geçirilmiştir. İkinci Ağrı Harekati'nda isyancıların çoğunun İran'a kaçmasından dolayı yine istenilen başarı tam olarak elde edilememiştir (Arpaçay, 2010: 133).

Bu sırada Suriye, İran ve Irak'a kaçan bir kısım ayrılıkçı asi grup burada İngiltere ve Fransa devletlerinin desteği ile tekrardan organize olmaya başlamıştır (Sarınay, 1998: 213; Toplu, 1996: 370). Bu teşkilatlanma sonucu Ermeni ve Kürt unsurların iş birliği ile 5 Ekim 1927'de Hoybun Örgütü kurulmuştur (Süslü, 1993: 147).

Hoybun Cemiyeti kuruluşundan sonra yaptığı toplantılarla Türkiye'de gerçekleştireceği bir isyan ile Doğu Anadolu'yu ele geçirmeyi amaçlamıştır. Hoybun Cemiyeti amacı doğrultusunda, İstanbul'da askerî eğitim alıp Türk Ordusunda Yüzbaşı rütbesinde iken 1924'te ordudan ayrılan Yüzbaşı İhsan Nuri'yi, Paşa rütbesi ile sözde birliklerin başkomutanlığına getirmiştir (Kahraman, 2003: 187). Başkomutanlığa getirilmesinin ardından Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesi tarafından İhsan Nuri'ye Ağrı İsyanını yönetme görevi verilmiştir (Alakom, 1998: 80-81). Aynı dönemde Ağrı şehri, Hoybun Cemiyeti tarafından Kürdistan'ın bir parçası olarak ilan edilmiştir. Ardından da cemiyet tarafından, Celali Aşireti Reisi İbrahim Heski Ağrı'ya vali olarak atanmıştır. Bu durum bölgedeki isyan faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır (Köçer, 2004: 385).

9 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan af kanunu ile üç ay içerisinde hükümete bağlılığını bildiren kişilerin bütün suçlarının affedileceği ilan edilmiştir. Ayrıca, sürgüne gönderilenlerin evlerine dönmelerine izin verileceği ve hapiste olanlara da af ilan edileceği bildirilmiştir (Resmî Gazete, 1928: 888). Durumu bölgede yaşayanlara anlatmak için Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey görevlendirilmiştir. İbrahim Tali Bey de bir beyanname yayımlayarak kanun hakkında halka bilgi vermiştir (Polat, 2007: 65). Af kanunlarından, Ağrı Dağı isyancılarının yararlanması için hükümet yoğun çabalar sarf etmiştir. Beyazıt Valisi'ne isyancılarla görüşme yetkisi verilmiştir. Diğer bazı yetkililere ise bölgedeki ayrılıkçı liderlerle görüşme ve asileri anlaşmaya ikna etme yetki ve görevi verilmiştir (Koca, 1998: 227).

Aynı dönemde Hoybun Cemiyeti çok sayıda Ermeni'ye bünyesinde yer vererek teşkilatlanmaya gitmiştir. Dönemin Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın 18 Temmuz 1929'da Başbakanlığa gönderdiği yazıda; *“Alman istihbarata göre Hoybun Cemiyeti'nin Fırka kumandanlığını Miralay Abdulcelil Bey'in, Erkan-ı Harbiye Reisliğini Dikran Hosipyan'ın yaptığı 20.000 kişilik bir kuvvet oluşturduğu”* belirtilmiştir. Ayrıca yazının devamında; *“Her bölükte ikişer makineli tüfek bulunduğu, fırkanın üç bataryalı cebel topçusu ile muhabere bölüğü olduğu ve On beş bin İngiliz lirasına üç tayyare satın almaya çalıştıkları”* (BCA, 030.10, 115.803.5) ifade edilmiştir. Bunun yanında ilgili örgütün, *“Bağdat'ta müzakere halinde olduğu, bir süvari taburu ve müteaddit fedai çeteleri oluşturdukları ve çete reislerinin kâmilen Ermeni oldukları”* (BCA, 030.10, 115.803.5) beyan edilmiştir.

28 Aralık 1929'da bir araya gelen Türkiye Vekiller Heyeti; 1930 Haziran'ında Ağrı'da bir operasyona girişilmesini kararlaştırmıştır. Aynı karar kapsamında Türk ordusunun gerekli çalışmaları gerçekleştirerek, operasyon kapsamında bölgenin eşkıyadan temizlenmesi için bütün tedbirleri alması öngörülmüştür (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 1992: 93-94).

Hoybun Cemiyeti, Türkiye'ye karşı ayaklanmayı organize etmek ve taraftar toplamak için zaman zaman çeşitli aşiret ağaları ile Arappınarı'nda bulunan Şahinoğulları ve Basravi'nin konaklarında toplantılar yapmıştır. 1930 Mart ayında düzenlenen toplantılarda birinci derecedeki cemiyet mensubu çete reisleri belirlenmiştir. Bu kapsamda birinci derece çete reisliğine Şahinoğulları, Aliğörlü Salih, Bozhöylü Ali Mangır ve oğlu Miho, Şeyh Nukun ile Hartavilerden Abdulkadir ikinci derecedeki çete reisliklerine seçilmiştir (BCA, 030.10, 114.793.20).

Hoybun Cemiyeti'nin ileri gelen isimleri, cemiyeti tanıtmak amacıyla Avrupa ve ABD'de konferanslar düzenlemiştir (BCA, 030.10, 114.792.7). Bunun yanında Irak ve Suriye'de yapılan toplantılarla cemiyet örgütlenmiştir (BCA, 030.10, 113.771.1). Bu toplantılarda cemiyet yapacağı faaliyetler için nakdi yardım toplamıştır (BCA, 030.10, 115.803.5; BCA, 030.10, 113.771.4). İlave olarak Hoybun Cemiyeti, İngilizlerden temin ettiği bir telsiz ağı ve bir matbaa ile Suriye Hoybun idaresinin gönderdiği baskı makinesini Ağrı Dağı'ndaki faaliyetlerinde kullanması amacıyla İhsan Nuri'nin emrine vermiştir. Bu matbaa ve baskı makinesiyle Gaziya Velat (Vatanın Çağrısı) ve Ararat Gazeteleri çıkarılmıştır (Bozdağ, 2004: 76). Gazeteler ile bölge halkı Türkiye Hükümeti aleyhine tahrik edilerek kışkırtılmıştır (Çetiner, 2003: 207; Serdi, 1994: 361).

3. Üçüncü Ağrı Harekâtı ve Havacıların Rolü

1930 yılı itibarıyla alınan tüm tedbirlere, düzenlenen harekâtlara ve çıkarılan af kanunlarına rağmen isyan hareketleri devam etmiştir. İsyancılar neticesinde bölgede asayiş ve güvenlik bozulmuştur. Bu durum sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir. İlgili sebepler doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kapsamlı bir askerî harekât ile sorunu tamamen çözmeye karar vermiştir. Bunun için Diyarbakır ve Ağrı'ya yaklaşık iki yüz deve yükü silah gönderilmiş, Batum limanından da bölgeye mühimmat gönderilerek hazırlıkların tamamlanması istenmiştir (Şimşir, 1975: 185). Ayrıca, Ağrı harekâtı öncesinde eksiklerini tamamlaması için Beyazıt ve Iğdır'daki birliklere ödenek tahsis edilmiştir (BCA, 30.18.01.02. 9.16.7).

Bu sırada Üçüncü Ağrı Harekâtı öncesinde bölgede; Erciş olayları, Zeylan İsyanı ve Tutaklı Alican İsyanları meydana gelmiştir. Bunlardan Zeylan ve Erciş olayları Ağrı isyancıları tarafından çıkarılmıştır. Bu isyan hareketlerinin bastırılmasında Türk hava unsurları da görev almış ve harekâta katkı sağlamıştır (Karaca, 2003: 157).

İsyancılar yönelik ilk harekât 11 Haziran 1930'da yer altı su kaynaklarına sahip olması nedeniyle stratejik önemi olan Ağrı Dağı'nın batısında bulunan Kabaktepe'ye icra edilmiştir. Asiler, bölgenin diğer kesimlerinde yeterli miktarda su kaynakları olmadığından Kabaktepe'yi terk etmemek için direnmişlerse de başarılı olamamıştır. Suyun yapılacak olan harekâttaki önemini farkında olan askerî birlikler büyük harekâtın sonuna kadar Kabaktepe bölgesini bırakmamıştır. İsyancılar, askerlerin suyu kullanmasına mâni olmak amacıyla suyun yatağını değiştirmiştir. Harekât altı tayyare ile desteklenince eşkıyanın direnişi kırılmış ve daha yükseklere çekilmek zorunda kalmıştır. Tayyareler, 18 Haziran'a kadar bölgede görev yapmıştır. İhsan Nuri ise buraya hâkim olabilmek ve asker sayısını azaltabilmek düşüncesiyle farklı yerlerde isyanlar çıkararak Kabaktepe bölgesinde etkili olmaya çalışmıştır (Dünya Gazetesi, 1953: 1).

1930 Haziran ayı içerisinde yapılması öngörülen Üçüncü Ağrı Harekâtı Zeylan ve Erciş'te meydana gelen olaylar sebebiyle Eylül ayına sarkmıştır (Hallı, 1972: 287). Ağrı isyanı'na paralel olarak hayata geçirilen Zeylan olayları, Kabaktepe bozgunundan sonra Hoybun Cemiyeti'nin sözde komutanı İhsan Nuri tarafından verilen talimatla başlamıştır (Bozdağ, 2004: 87). Böylece isyan, 19

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 2 (September 2021)

Haziran 1930 gecesi Körhüseyinoğulları (Memo, Nadir) ve Emin Paşa oğullarının idaresindeki 110 atlı isyancının İran topraklarından Gevrişamyan ve Aşıgıran mıntıkasından Türk hududunu geçerek isyanın merkezi olan Zeylan'a gelmesi ile başlamıştır (Karaca, 2003: 33). İsyancıların, Haydaran aşiretiyle birleşmesi ve Zeylan yöresindeki köylere yayılması ile ayaklanma büyümüştür (Vakit Gazetesi, 1930: 1). Zeylan, Halıkanlı, Belıganlı, Teze, Celalli, Haydaran, Adaman ve Banuki aşiretleri de ayaklanmaya destek vermiştir. Böylece isyancılar 1300 kişiye kadar ulaşmıştır (Vakit Gazetesi, 1930: 1; Çetiner, 2003: 211).

İsyancı grubun bir kısmı Erciş'in 20 kilometre kuzeyinde bulunan Zeylan'ın merkezini ve buradaki Jandarma karakolunu basmıştır (Kalman, 1997: 102). İsyanı bastırma görevi 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa'ya verilmiştir. Emir kapsamında Diyarbakır'da bulunan 3'üncü Tayyare Taburu da on yedi adet Junkers tayyaresi ile Ağrı (Karaköse)'da görevlendirilmiştir (Kışlalı, 1996: 134; Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, 1992: 114-115). İlgili emir üzerine 3'üncü Tayyare Taburu, 1930 yılı Mayıs ayı içerisinde bölgeye gelerek konuşlanmıştır. Bu sırada 3'üncü Tayyare Taburu, kara unsurlarının isyan bölgesine gelişine kadar, eşkıya üzerine bomba ve makineli tüfek taarruzu yapmış, şakilerin durumunu fotoğraflayarak tespit etmiştir. Aynı dönemde Eskişehir'deki 1'inci Tayyare Taburu'ndan Breguet 19/B 2 tayyarelerinden müteşekkil 1'inci Bölük'te Ağrı'daki 3'üncü Tayyare Taburu emrine girmiştir. Böylece 3'üncü Tayyare Taburu'nun vurucu gücü iyice artmıştır (Hallı, 1972: 298-338).

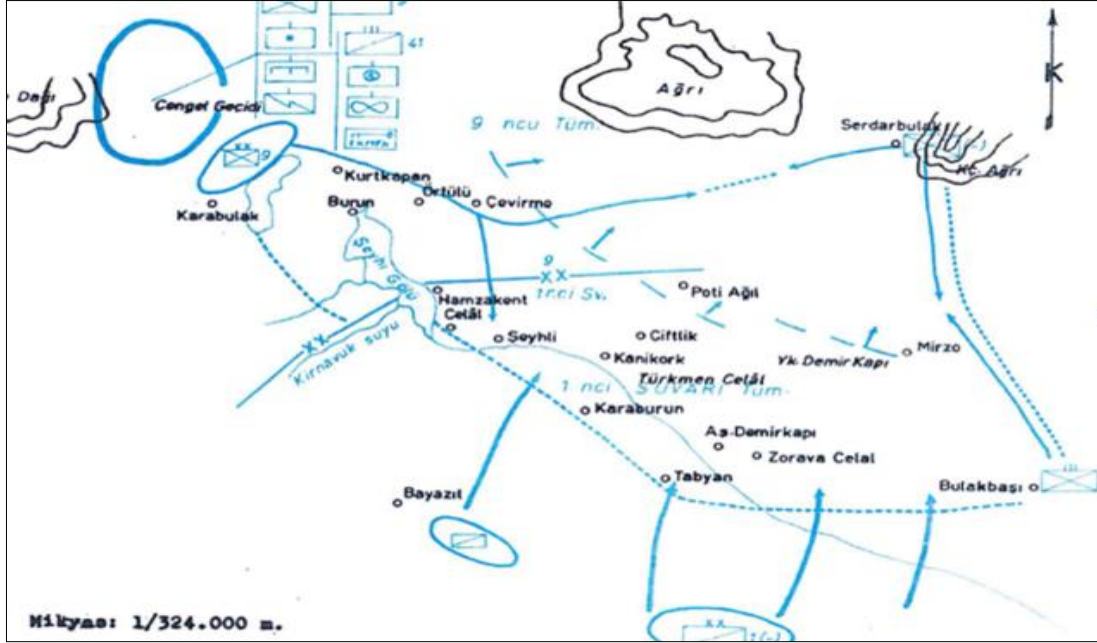
BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Üçüncü Ağrı Harekâtına Dair Kroki (Kaymaklı, 2006: 236).

12 Haziran 1930 tarihinde Ağrı'ya intikal eden uçuş heyetinde bulunan Hava Pilot Yüzbaşı İlhami ile Hava Rasit Yüzbaşı Rıfat Neşet Bey, Junkers tayyaresi ile görev uçuşuna çıkmıştır. Bu görev sırasında havacıların bulunduğu uçağın kanadı rüzgârın etkisi ile kopmuştur. Bunun üzerine Hava Pilot Yüzbaşı İlhami paraşütle uçaktan atlamış, Hava Rasit Yüzbaşı Rıfat Neşet Bey ise uçakta kalmıştır (Hava Dergisi, 1971: 84-85). Hava Pilot Yüzbaşı İlhami uçaktan atladıktan sonra paraşütü açılmasına karşın, uçağın kanadının paraşütüne çarpması sonucunda şehit düşmüştür. Uçakta kalan Rasit Yüzbaşı Rıfat Neşet Bey de uçağın yere çarpması neticesinde şehit olmuştur (Kaymaklı, 2006: 236).

Bu sırada hava unsurları, Erciş ve Patnos'ta isyancılar tarafından sarılmış Türk kuvvetlerine havadan yiyecek ve cephane atmak suretiyle ön plana çıkmıştır. 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa, 28 Haziran 1930 tarihinde Erzurum'dan Ağrı'ya gelerek komutayı devralmıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 84).

Çatışmalar Zeylan ve çevresinde sürerken eşkiya yöneticilerinden Mihemed ve emrindeki bir grup isyancı Erciş'e yönelmiştir. Bu durum karşısında Erciş Jandarma Komutanı, elindeki silahları

askerlere ve bölge halkına dağıtmak suretiyle isyancılara karşı çıkmıştır. Böylece, yerel halkın da desteği ile isyancılar, Erciş'e girememiştir. Bu sırada gerçekleştirilen harekât ile eşkıyalar, 4434 metre rakıma sahip Süphan Dağı'na sürülmüştür (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1). Süphan Dağı'ndaki harekât sonucunda isyancılar, Zeylan Deresi'nde sıkıştırılmıştır. Bu sırada isyancılar, tayyarelerle havadan bombalanmıştır. Bunun üzerine isyancılar, hava harekâtından kurtulmak amacı ile dağın yüksek noktalarına çıkmak zorunda kalmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1).

Erciş olayları ve Zeylan harekâtı sırasında hava kuvvetleri üç tayyare kaybetmiştir. Ayrıca, üç subay ve bir astsubay şehit olmuş, bir subay da yaralanmıştır (Uçantürk, 1948: 23). 2 Temmuz 1930 tarihinde 28'inci Tayyare Bölük Komutanı Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin ile Hava Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey, Junkers tayyaresi ile Zeylan civarındaki asilerin üzerine görevlendirilmiştir. Bu emir üzerine havacılar, Zeylan'daki asiler üzerine bomba attıktan sonra dönüşe geçmiştir (Hava Dergisi, 1971: 32). Ancak, dönüş sırasında Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin, yerden açılan ateş sonucunda ayağından yaralanmıştır. Bunun üzerine uçağı ile isyancılar tarafından muhasara altında tutulan Erciş'e zorunlu bir iniş gerçekleştirmiştir. Zorunlu iniş sonrasında havacılar, isyancılar tarafından yakalanmıştır (Vakit Gazetesi, 1930: 1; Akşam Gazetesi, 1930: 1; Milliyet Gazetesi, 1930: 1). Üzerleri aranan Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin ve Hava Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Beyler şehit edilmiştir. Bu sırada isyancılar, zorunlu iniş yapan uçağı balta ve kazmalarla parçalamışlardır (Askeri Hava Mecmuası, 1930: 1-2).

Erciş'te yaşanan olay sonrasında yapılan araştırma ve inceleme neticesinde Hava Pilot Üsteğmen İlhami tarafından, havacıların isyancılar tarafından şehit edildiği öğrenilmiştir. Hava Pilot Üsteğmen İlhami yaşanan olayı;

“2 Temmuz 1930 sabahının erken saatlerinde yapılan bir baskın ile Erciş yakınındaki Zurnaki Tepe'yi ellerine geçiren eşkıyalar 28'inci Bölük Komutanı Pilot Yüzbaşı Selahattin ile Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref'in içinde buldukları Junkers tayyaresine Zurnaki Tepe'ye alçılır alçalmasız ateş ederek Pilot Yüzbaşı Selahattin'i ağır yaralamıştır. Pilot Yüzbaşı Selahattin yaralı olduğu halde tayyaresini Erciş Meydanı'na indirmiştir. Yaralı olmayan Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey, tayyareden atlayarak şehre doğru kaçmaya başlamıştır. Ancak eşkıyalar, Rasit Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey'i yakalayarak, gözlerini oymuş, burnunu kesmiş, bu da yetmiyormuş gibi

Yüzbaşı Selahattin ile birlikte at arkasına bağlayarak, yerde sürüklemek suretiyle feci bir şekilde şehit etmiştir. Olay Erciş'e 400 ile 600 metre arasındaki bir mesafede cereyan etmiştir. Hatta Abdurrahman Şeref'in, Allah aşkına beni kurtarın feryadı duyulmuş ise de bir şey yapmak mümkün olmamıştır. Bu sırada şakiler, Junkers tayyaresini kazma, balta, taş ve demirlerle vurarak tanınmaz halde küçük küçük parçalara ayırarak, etrafa dağıtmıştır. Tayyarenin havadan değil, yerden bile görünmesi mümkün değildir.” diyerek anlatmıştır (Hava Dergisi, 1971: 91-92).

Yine 2 Temmuz 1930 günü iki Junkers tayyaresi Malazgirt'e mecburi iniş yaparak kırılmıştır. Bu kaza sonrasında Üsteğmen Arif yaralanmıştır (Uçantürk, 1948: 23). 7 Temmuz 1930 günü ise Pilot Astsubay Ali Rıza ile Rasit Üsteğmen İshak'ın kullandıkları tayyare Zeylan Deresi'ne düşmüş ve her iki havacı da şehit olmuştur (Hava Dergisi, 1971: 92).

Zeylan bölgesinde meydana gelen isyan sebebiyle Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey tarafından 12 Temmuz 1930'da bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada; İran topraklarından yurda giren eşkıyaların iki subay ve dokuz askeri şehit ettiğini, bunların en ağır şekilde cezalandırılacakları belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1).

19 Temmuz 1930 tarihinde 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa tarafından bölgede yapılan tarama faaliyeti sonucunda, Ağrı Dağı dışında kalan bölgelerin tamamen asilerden temizlendiği basına duyurulmuştur (Vakit Gazetesi, 1930: 1). Bu durum Ağrı Dağı bölgesi hariç isyancıların faaliyetlerine son verildiğini göstermiştir. Bundan sonraki harekâtlar daha çok takip, temizlik ve asayiş niteliğinde vuku bulmuştur (Vakit Gazetesi, 1930: 2).

Erciş ve Zeylan harekâtı sonrasında Başbakan İsmet İnönü tarafından tayyare taburlarına gönderilen mesajla havacı personel takdir ve tebrik edilmiştir. İlgili mesajda İsmet İnönü; *“Harekât esnasında parlak bir surette iştihar eden genç Hava Kuvvetlerimize teşekkür ve takdirimi beyan eder, bütün arkadaşlarımızın gözlerinden öperim.”* Demiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 86).

20 Temmuz 1930 tarihinde de 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa 3'üncü Tayyare Taburu'na gönderdiği mesajda; *“18 Temmuz 1930 günü bilhassa öğleden sonra havanın bulutlu ve yağmurlu olmasına rağmen, tayyarecilerimizin vazifeyi ifada gösterdikleri büyük fedakârlığı ve mütemadi bomba ve makineli tüfek taarruzlarıyla eşkıya üzerindeki müthiş tesirini tebrik ve bunu büyük bir takdirle yâd etmeyi vacibe*

addeder, başta 3'üncü Tayyare Tabur Komutanı Binbaşı Zeki Bey olmak üzere, arkadaşlara teşekkür ederim” demıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 86).

21 Temmuz 1930 tarihinde Zeylan Deresi'nden kaçan asilerin bir kısmı, Halıkanlı aşiretine iltihak ederek Maku istikametine yönelmiştir. Bunun üzerine gerçekleştirilen hava harekâtı ile Halıkanlı aşireti önemli oranda zayıf vermiş, böylece etkinliği kısıtlanmıştır (Hallı, 1972: 301).

Bu sırada Şeyh Barzani'nin komuta ettiği 500 kadar asi, Irak sınırından Türkiye hududuna girip Oramar'daki hudut bölüğünü kuşatmıştır. Bunun üzerine eşkiyanın muhasarası altında bulunan ve çok müşkül durumda olan Oramar Hudut Bölüğü'ne hava kuvvetleri ile cephane götürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu maksatla 3'üncü Tayyare Tabur Komutanı Hava Pilot Binbaşı Zeki (Doğan), (Kurt, Pehlivan, Korkmaz, 2018: 48), tayyare taburu ile beraber bu harekâta katılmak için görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme neticesinde Ağrı'dan üç Breguet 19/B 2 tayyaresi Van'a hareket etmiştir. Ardından 28 Temmuz 1930 sabahı 3'üncü Tayyare Taburu'nun tayyareleri, Oramar'ı kuşatan asi grupları bombalamıştır. Aynı anda kara unsurlarının ileri harekâtı ile Oramar'a bir baskın yapılmış ve eşkiya etkisiz hale getirilmiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 85; Hallı, 1972: 306-309; Çay, 1996: 342-343). Teslim olan şakilerden biri tayyarelerin etkisini “*Eskiden bir tek çığ tehlikesi vardı, şimdi Ebbil kuşları gibi gelip geçtikleri yerleri mahveden tayyareler çıktı.*” diyerek dile getirmiştir (Cumhuriyet, 1930: 1).

20 Haziran 1930 tarihinde başlayan Zeylan ve Erciş isyanları, Ağrı isyanı'nın bastırılmasından dört gün sonra 18 Eylül 1930 tarihinde sona ermiştir. Erciş ve Zeylan ayaklanmalarındaki şahısların, Ağrı isyanında da rol alması, bu ayaklanmaların birbirine paralel bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 1998: 44).

11 Ağustos 1930 tarihinde Üçüncü Ağrı Harekâtı öncesinde, Türkiye'nin girişimleri sonucunda İran ile bir mutabakat sağlanmıştır. Bu kapsamda İran, Türkiye ile müşterek askerî harekât dışındaki iş birliğine hazır olduğunu bildirmiştir (Milliyet Gazetesi, 1930: 1). Bunun üzerine Türk tarafı, gerekirse İran topraklarına eşkiya takibi amacıyla girebileceğini bildirmiştir (Süphandağ, 2001: 191). Aynı şekilde İran'ın Türk topraklarında eşkiya takibine müsaade edeceğini açıklayan Türkiye, bu konuda İran'a her türlü desteği vereceğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 1930: s.1).

Ağrı'daki eşkiyanın sığındıkları bölgenin özelliği göz önüne alınarak Eskişehir'deki 25 uçaklı 1'inci Tayyare Taburu, Hava Pilot Kurmay Binbaşı Celal Yakal komutasında 14 Ağustos 1930

tarihinde Erciş'e gelmiştir. Böylece yapılacak harekât için Erciş'ten 1'inci Tayyare Taburu ile Ağrı (Karaköse)'dan 3'üncü Tayyare Taburu'nun destekleri sağlanmıştır (Hallı, 1972: 338).

İran ile yapılan görüşmeler ve planlamalar sonucunda "Türk-İran Hudut Komisyonu" adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Komisyon 31 Ağustos 1930 tarihinde Iğdır'da göreve başlamıştır (Milliyet Gazetesi, 1930: 1). Türk ordusu, Komisyon çalışmalarına bağlı kalarak eşkıyaları takip etmek amacıyla İran hududunu geçmiştir. Böylece Türk ordusuna ait birlikler Küçük ve Büyük Ağrı Dağı'nı tamamıyla kontrolü altına alarak, Ağrı'nın İran sınırına dönük alanlarında, isyancıları kuşatma ve daha rahat hareket etme imkânını elde etmiştir (Gerede, 1952: 10-20; Armaoğlu, 1992: 332).

Üçüncü Ağrı harekâtı öncesinde 2 Eylül 1930 tarihinde Breguet 19/B 2 tayyaresi ile gerçekleştirilen hava keşfi sırasında Hava Pilot Yüzbaşı Seyit ile Hava Rasıt Yüzbaşı Zeki, Ağrı Dağı Tüjik Tepe civarındaki şiddetli fırtına sonucunda uçağın kontrolünü kaybederek şehit olmuşlardır (Hava Dergisi, 1971: 92; Kaymaklı, 2006: 237; Uçantürk, 1948: 41).

İran ile varılan mutabakat sonrasında isyanın sona erdirilmesi için hiçbir engel kalmamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 3). Harekâta yönelik tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Üçüncü Ağrı Harekâtı 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Harekât öncesinde bölgedeki harekâtı desteklemek ve asayişini sağlamak amacıyla Karaköse (Ağrı) Takip Komutanlığı ile Van Takip Komutanlığı kurulmuştur. Ağrı Harekâtının komutasını alan 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa 4 Eylül 1930'da harekât planını Genelkurmay Başkanlığına arz etmiştir. Buna göre;

"Eli ve Çevirme bölgesinde, aralarında İhsan Nuri, Bro, Abdulkadir, Timur, Seyit Resul, Kör Hüseyin ve oğulları ile beraber 150 çadır bulunduğu, Biçare dağlarının güney batı eteklerinde 45 ve aynı dağın hemen kuzeyinde 12 çadır olduğu" belirtilmiştir. İlave olarak, *"Serdarbulak'ta 160, Aburi civarında 50-60, Aybey dağları ile Karnıyarık arasında 45, Dil bölgesinde, Hulbula civarında balen düşman olmayan Halikanlı Halit aşiretinin 800 kadar çadırı olduğu"* ifade edilmiştir. Bu çerçevede *"Kolordunun, eşkıyaların İran'a kaçmalarını engelleyerek, imbası için 7 Eylül 1930 sabah erken saatte taarruza başlayacağı"* bildirilmiştir. İlave olarak plan kapsamında, *"Hava kuvvetlerinin harekât sabahı saat 05.00'den itibaren filolar halinde uçarak, kıtalara yakın hava desteği vereceği, eşkıyaya bomba atarak, makineli tüfek taarruzunda bulunacağı"* ifade edilmiştir (Hallı, 1972: 339-341; Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, 1992: 123).

Plan kapsamında Ağrı Dağı başta olmak üzere bütün bölge abluka altına alınmıştır. İran sınırı, güvenlik çemberine alınarak asilerin buraya kaçması engellenmeye çalışılmıştır (Bulut, 1991, 187-190). Harekât öncesinde yapılan hava keşifleri ve edinilen istihbarat kapsamında, isyancıların, yedi ayrı bölgede ve 612 çadırda buldukları tespit edilmiştir (Kaymaklı, 2006: 236). Harekâtın başlaması ile birlikte 400-500 kişi kadar oldukları tahmin edilen eşkıya, muhtelif gruplar halinde Eli ve Çevirme bölgelerinden doğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Çekilen eşkıya grupları yerden topçu, havadan ise tayyarelerle bombalanmıştır (Hallı, 1972: 342). Harekât sırasında dağlık bölgedeki kara birliklerine tayyareler aracılığıyla, yiyecek, içecek ve ilaç gibi temel ihtiyaç maddeleri atılmıştır. Böylece tayyareler, kara birliklerine ikmal ve lojistik destek sağlayarak ön plana çıkmıştır. Neticede kara ve hava birliklerinin müşterek harekâtı sonucu isyancıların büyük kısmı, bir yarma hareketiyle İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sırada isyanın öncülerinden Şimkanlı Timur, Musa Lezgi, Halit Ağa, Tosun Ağa ve Ali Aksu yakalanmış, kısa süre sonra da asiler tamamen dağılmıştır (Bulut, 1991: 190-193).

İsyancıların önde gelenlerinden İhsan Nuri, Ermeni Zilan, Semikanlı Timur, Ferzent, Şeyh Abdulkadir, Şeyh Tahir, Seyid Yusuf, İbrahim Sigo ve Karaköseli Ermeni Kığam İran'a kaçmıştır (Riştanoğlu, 1994: 748-750). Böylece 7 Eylül 1930 sabahı erkenden başlayan harekât (Tekin, 2010: 16-19), 14 Eylül 1930 tarihinde yapılan son saldırıyla biterken, bölge eşkıyadan temizlenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1930: 1; Hakimiyet-i Milliye, 1930: 1; Hakimiyet-i Milliye, 1930: 1; Akşam Gazetesi, 1930: 1-2). Eylül 1930'dan itibaren basında verilen haberlerde Askerî harekâtın başarısında uçakların bombardımanının etkili olduğu ifade edilmiştir (Akşam Gazetesi, 1930: 5).

Harekâtın bitiminde 9'uncu Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa 14 Eylül 1930 tarihinde, ordu mıntıkasındaki komutanlıklara ve vilayetlere gönderdiği mesajında; *"Harekâtın devamı müddetince Ağrı Dağı üzerinde uçarak, bombaları ve makineli tüfekleri ile eşkıya kütlelerini imha eden, yamaçları daima fırtınalı ve tayyareler için çok gayri müsait seması üzerinde, her türlü zorluklara göğüs gererek, kolordusunun taarruzlarına iştirak etmiş olan tayyarecilerimize, Türk göklerinin bu sevimli ve kahraman kartallarına bihakkın layık olacak bir kelimeyi takdir bulmaktan acizim."* Demiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 87).

Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı, 9'uncu Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla, Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa ile personeli tebrik etmiştir. Bu yazıda; *"Ağrı harekâtında büyük fedakârlıklarla kazandıkları başarıdan dolayı başta Kolordu Komutanı olmak üzere kahraman silah*

arkadaşlarının gözlerinden öperek takdir ve azîz şehitlerimizi tebci ederim” denilerek, personel kutlanmıştır. Bu sırada İstanbul’da bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da çektiği telgrafla Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ı ve onun nezdinde kolordu personelini tebrik etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa mesajında;

“Doğu sınırlarımızda genel asayîşi ve milli birliğı bozmak isteyen şaki ve asileri imha edenleri takdir ve tebrik ederim. Harekâtı her zamanki yüksek vukuf ve liyakatle yürüten Genelkurmayımıza ve kuvvetlerin sevk-idaresinde gösterdikleri başarıdan dolayı Kolordu Komutanından kurmay heyetine, harekâta katılan komutanlarla subaylarına ve erlere teşekkürlerimin iblağına rica ederim.” Demiştir (Hallı, 1972: 349-350).

Dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa, Mecliste yaptığı konuşmada; dört yıldır süren Ağrı Dağı isyanlarını başlangıcından itibaren özetlemiş, askerî harekâtın aşamalarını anlatmış ve artık harekâtın tamamlandığını isyanın sona erdiğini duyurmuştur (Hakimiyet-i Milliye, 1930: 1; Akşam Gazetesi, 1930: 1-2).

Ayrıca Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1930 yılı Cumhuriyet Bayramı gecesi davetlisi olduğu törende, o günkü geçiş merasiminde uçan havacılara büyük iltifatlarda bulunarak, *“Hava kuvvetleri tarihini Ağrı’da yazdı.”* diyerek, hava unsurlarının isyanın bastırılmasındaki rolü ve değerini vurgulamıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 1972: 87)

Sonuç

Ağrı İsyânları sırasında ve özelde Zilan ile Erciş olaylarında asilere karşı kara birliklerine hava unsurları tarafından verilen katkı, isyanın bastırılmasında hayati rol oynamıştır. Bu rol asilere saldırının yanında; askeri birliklere yiyecek, içecek, ilaç gibi ihtiyaç maddeleri atmak; keşif yapmak ve şüphesiz kara birlikleri için moral motivasyon sağlamak şeklinde olmuştur. Bu harekât sırasında asiler tarafından üç adet uçak düşürülmüş, dört havacı asker yaşamını yitirenken bir asker yaralanmıştır. 2 Temmuz günü gerçekleştirilen hava harekâtında uçağı isabet alıp Erciş’e inen ve yaralı olarak asilerin eline düşerek vahşice katledilen Yüzbaşı Selahattin ve Üsteğmen Abdurrahman Şeref’in şehadet haberleri gazetelere de yansımıştır.

İran'ın geç de olsa Türkiye ile iş birliğini kabul etmesi ve Sovyetlerin de isyanın karşısında yer alması sayesinde Eylül 1930'dan itibaren Ağrı Dağı isyanları durdurulmuştur. Zira arazi şartlarının kara harekâtlarına izin vermediği noktalarda, hava kuvvetlerinin desteğiyle isyancılara önemli derecede zayıt verilmiştir. Böylece isyan, kara ve hava unsurlarının müşterek harekâtı ve özverili çabası ile bastırılmıştır.

Türk ordusu, 1930 yılında yapılan geniş çaplı harekât sonucunda Ağrı ayaklanmasını bastırmıştır. Ordu içinde hava kuvvetleri isyanın bastırılması sırasında yaptığı keşif ve bombardıman görevleriyle ön plana çıkmıştır. Harekât sırasında bölgenin dağlık yapısına bağlı olarak, bazı zayıtlar verilmesine karşın, vazifeler cansiperane bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA:

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 114.793.20.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 114.792.7.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 113.771.1.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 115.803.5.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 113.771.4.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 115.803.5.

BCA, Fon Kodu: 30.18.01.02., Yer No: 9.16.7.

Yayınlar ve İncelemeler

Acar, H. (2019). "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3.

Alakom, R. (1998). *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Anzerlioğlu, Y. (1996). *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Armaoğlu, F. (1992). *20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi I-II*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Arpaçay, Ç. (2010). *Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Askeri Hava Mecmuası, (1930). “İrticanın İlk Kurbanları”, *Eskişehir Hava Mektebi*, Sene: 6, Sayı: 81, Eskişehir.

Aysal, N. (2012). “Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C. XII, Sayı 24.

Aysal, N. (2017). “Atatürk Döneminde İç Politika”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Aysal, N. (2017). “Savaş Dönemi ve Cephele (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Bozdağ, İ. (2004). *Kürt İyanları*, İstanbul: Truva Yayınları.

Bulut, F. (1991). *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İyanları*, İstanbul: Yön Yayıncılık.

Çay, A. M. (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara.

Çelik, K. (2007). “Millî Mücadele'de İç İyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40.

Çetiner, S. (2003). *Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, Ankara: TSK Mehmetçik Vakfı Yayınları.

Değerli, E.S. (2008). “Ağrı İyanlarında Yabancı Parmağı (1926-1930)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18.

Değerli, E.S. (2010). “Amerikan Basımında Doğu İsyancıları 1925-1938”, Ankara: Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 6.

Ertan, T.F. (2016). “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.58.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları (1992). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gerede, H. (1952). *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul: Vakıf Basımevi.

Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.

Hava Dergisi, (1971). “1930 Yılı Ağrı Harekâtı’nda Şehit Olan Havacılarımız”, Ankara: Hava Basımevi, Sayı: 243.

Hava Dergisi, (1971). “Ağrı Harekâtı”, Ankara: Hava Basımevi, Sayı: 241.

Hava Kuvvetleri Dergisi, (1972). “1930 Ağrı Harekâtının Havacılık Bakımından Önemi”, Ankara: Hava Basımevi, Yıl: 50, Sayı: 244.

Kahraman, A. (2003). *Kürt İsyancıları (Tedip ve Tenkil)*, İstanbul: Evrensel Basım Yayım.

Kalman M. (1997). *Belge, Tanık ve Yaşayanlarıyla Ağrı Direnişi*, İstanbul: Peri Yayınları.

Kapucu, D. Korkmaz, E. (2020). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Ankara: Karakum Yayınevi.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı (1998). *Anadolu İsyancıları*, Ankara: Kara Kuvvetleri Basımevi.

Karaca, E. (2003). *Ağrı Eteklerinde İsyancı*, İstanbul: Karakutu Yayınları.

Kaymaklı, H. (2006). *Havacılık Tarihinde Türkler*, Ankara: Hava Basımevi.

Kaymaz, İ.Ş. (2007). “Emperyalizmin Kürt Kartı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. I, Sayı: 1.

Kıbil, M. (2018). “Millî Mücadele Dönemi İç İsyancılar”, Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi, Ankara.

Kışlalı, M.A. (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya: Mikro Yayınevi.

Köçer, M. (2004). “Ağrı İsyanı (1926-1930)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, Elâzığ.

Kurt, D. Pehlivan, Y., Korkmaz, E. (2018). *Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri*, Ankara: Hava Basımevi.

Kurt, D. ve Korkmaz, E. (2020). *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt-I, Ankara: Hava Basımevi.

Meray, S.L., Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Nuri İ. (1992). *Ağrı Dağı İsyanı*, İstanbul: Med Yayınları.

Ögel, B., Yıldız, H. D.vd., (1986). *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı.

Örgeevren, A.S. (2002). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, İstanbul: Temel Yayınları.

Polat, Ç. (2007). *1926-1930 Ağrı İsyanları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Rişvanoğlu, M. (1994). *Saklanan Gerçek*, C. II, Ankara: Tanmak Yayınevi.

Sarımay, Y. (1998). “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV / 40 Mart.

Serdi, H. H. (1994). *Görüş ve Anlarım*, İstanbul: Med Yayınları.

Şimşir, B.N. (1975). *İngiliz Belgelerinde Kürt Sorunu*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi.

Süphandağ, K. (2001). *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*, İstanbul: Fırat Yayınları.

Süslü, A. (1993). “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu’daki Toplu Mezarlar”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2

World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2

Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Tekin, C. (2010). *Bir Tayyarecinin Hatıratı "Refik Ali Akyol"*, Yayına Hazırlayan Engin, Ankara: Nadir Kitaplar.

Toplu, A. (1996). *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyandar-Ayaklanmalar*, Ankara: Ocak Yayınları.

Uçantürk, F. (1948). *1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış*, Eskişehir: Hava Harp Okulu Matbaası.

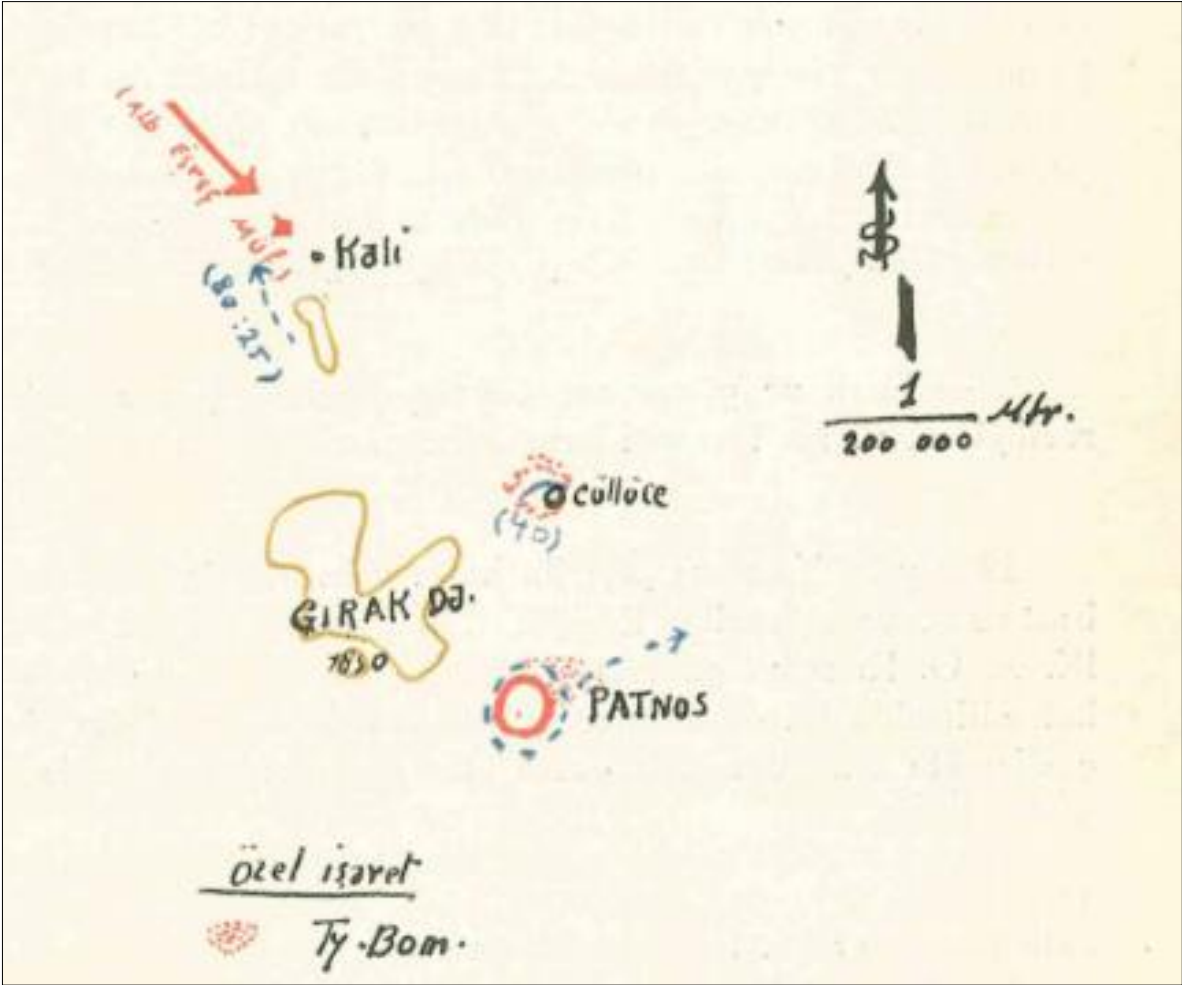
Yılmaz, A. (2015). "Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: XXI.

Gazeteler: Akşam Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Dünya Gazetesi, Hakimiyet-i Milliye, Milliyet Gazetesi, Resmî Gazete, Vakit Gazetesi

EKLER

Ek-1

Erciş ve Zeylan Bölgesi'ndeki Asilere Yönelik Harekâtı Gösterir Kroki, 5 Temmuz 1930

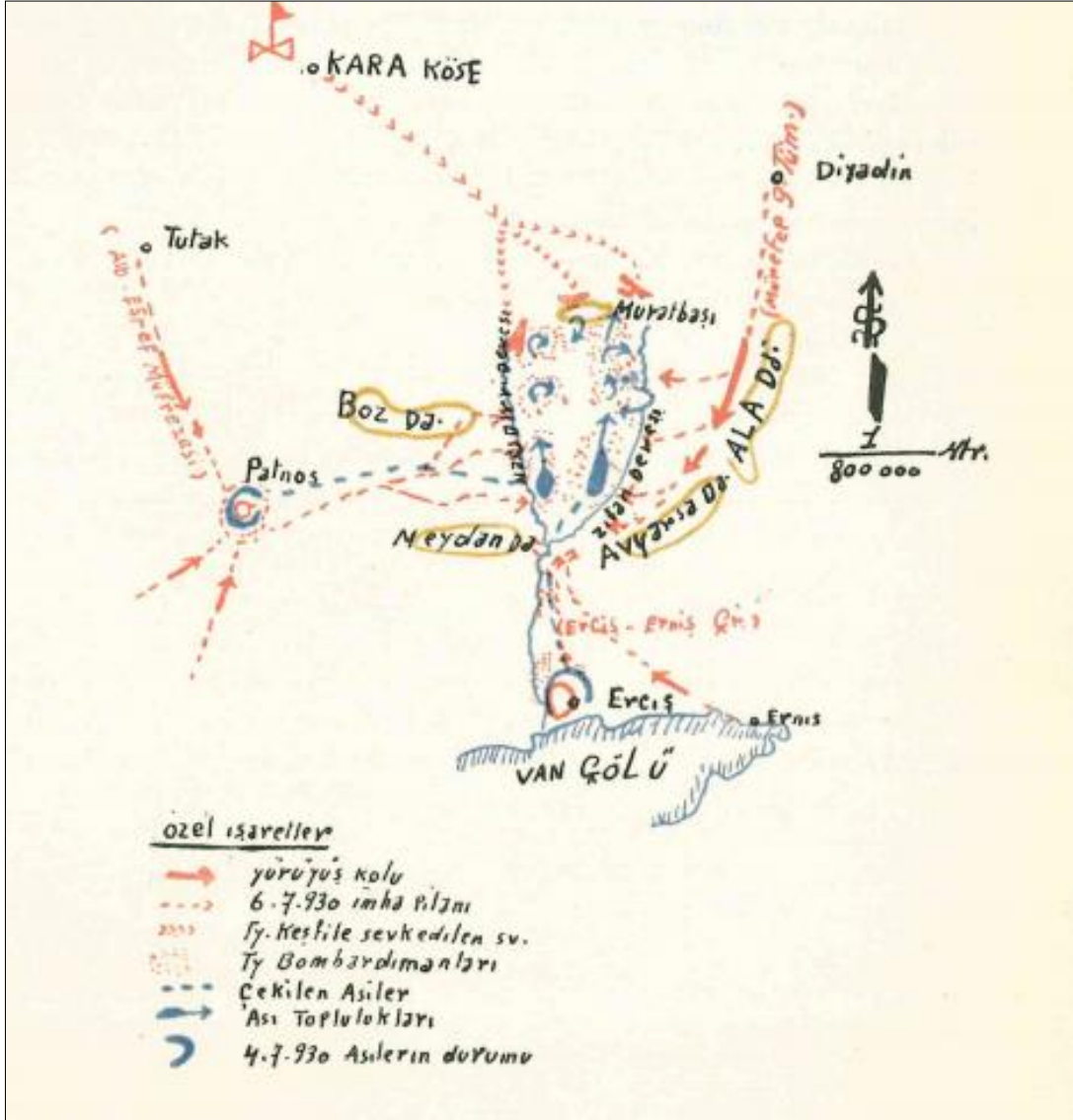

BENGI

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-2

Erciş ve Zeylan Bölgesi'ndeki Asilere Yönelik Harekâtı Gösterir Kroki, 6 Temmuz 1930

BENGI

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-3

Ağrı Harekâtı Sonrasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Erciş'teki Hava Birliğini Ziyareti, 28 Eylül 1930

Ek-4

Şehit Hava Pilot Yüzbaşı Selahattin Bey

Şehit Hava Rasıt Üsteğmen Abdurrahman Şeref Bey

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-5

1930 Ağrı Harekâtı

BENGI

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2021 – 2
World Journal of Yörük-Türkmen Studies, 2021–2
Yıl/Year: 4, Cilt/Volume: 1, Sayı/İssue: 2 (September 2021)

Ek-6

1930 Ağrı Harekâtı

